

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

2256/57

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1957:34

Justitiedepartementet

SOU
1957:34

U A

STADS- OCH HÄRADSFÄNGELSER

PROMEMORIA UTARBETAD PÅ

UPPDRAG AV FÅNGVÅRDENS BYGGNADSKOMMITTÉ

AV ULF LUNDBIK

Stockholm 1957

Statens offentliga utredningar 1957

Kronologisk förteckning

1. Nordiskt samarbete inom näringsforskningen. Statsrådets tryckeri, Helsingfors. 28 s. H.
2. JO och kommunerna. Kihlström. 80 s. Ju.
3. Fullföljdsbegränsning i skattemål. Idun. 146 s. Fi.
4. Oljelagring. Kihlström. 117 s. H.
5. Krigsskada å egendom. Idun. 188 s. H.
6. Statens institut för folkhälsan arbetsuppgifter och organisation. Victor Petterson. 191 s. I.
7. Förbättrad pensionering. Idun. 260 s. S.
8. Jordbruks förstärkande med skog. Kihlström. 416 s. Jo.
9. Orlogsvarvens organisation m. m. Victor Petterson. 320 s. FÖ.
10. Balanserad expansion. Bilagor. Marcus. 197 s. Fi.
11. Fordringspreskription m. m. Idun. 198 s. Ju.
12. Stommaterial från jord- och stenindustrin. Idun. 234 s. S.
13. Den statliga indirekta beskattningen. Kihlström. 423 s. Fi.
14. Beroende uppdragstagare. Beckman. 139 s. S.
15. Församlingslag. Idun. 413 s. E.
16. Remissyttran (en) över allmänna pensionsberedningens betänkande om förbättrad pensionering. Idun. 424 s. S.
17. Markvård och erosionsskydd. Idun. 82 s. Jo.
18. Trafiksäkerhet. II. Idun. 493 s. K.
19. Biskopsval. Gummesson. 129 s. E.
20. Utredning med förslag till ny veterinärtaxa m. m. Statens Reproduktionsanstalt. 80 s. Jo.
21. Förenklad byggnadslagstiftning. Kihlström. 292 s. K.
22. Remissyttran (en). — Balanserad expansion. Marcus. 331 s. Fi.
23. Kansliister i administrativ tjänst. Kihlström. 128 s. C.
24. Den Akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen. Haegström. 223 s. E.
25. Statliga betogbestämmelser. Del 2 a. Idun. 23 s. K.
26. Statliga företagsformer IV. Statens vattenfallsverk. Idun. 119 s. Fi.
27. Årkebiskopsval. Biskopsvalkommitténs betänkande. Del 2. Gummesson. 47 s. E.
28. Lärarutbildningen på det husliga området. Idun. 304 s. E.
29. Mönstring och registrering av sjöfolk. Idun. 310 s. H.
30. Ströängar. Kihlströms. 156 s. Jo.
31. Bostäder för äldre och invalider. Idun. 117 s. S.
32. Statens skogsskolor. Idun. 111 s. Jo.
33. Allmän familjerådgivning. Kihlström. 220 s. S.
34. Stads- och häradsfängelser. Idun. 32 s. Ju.

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1957:34

Justitiedepartementet

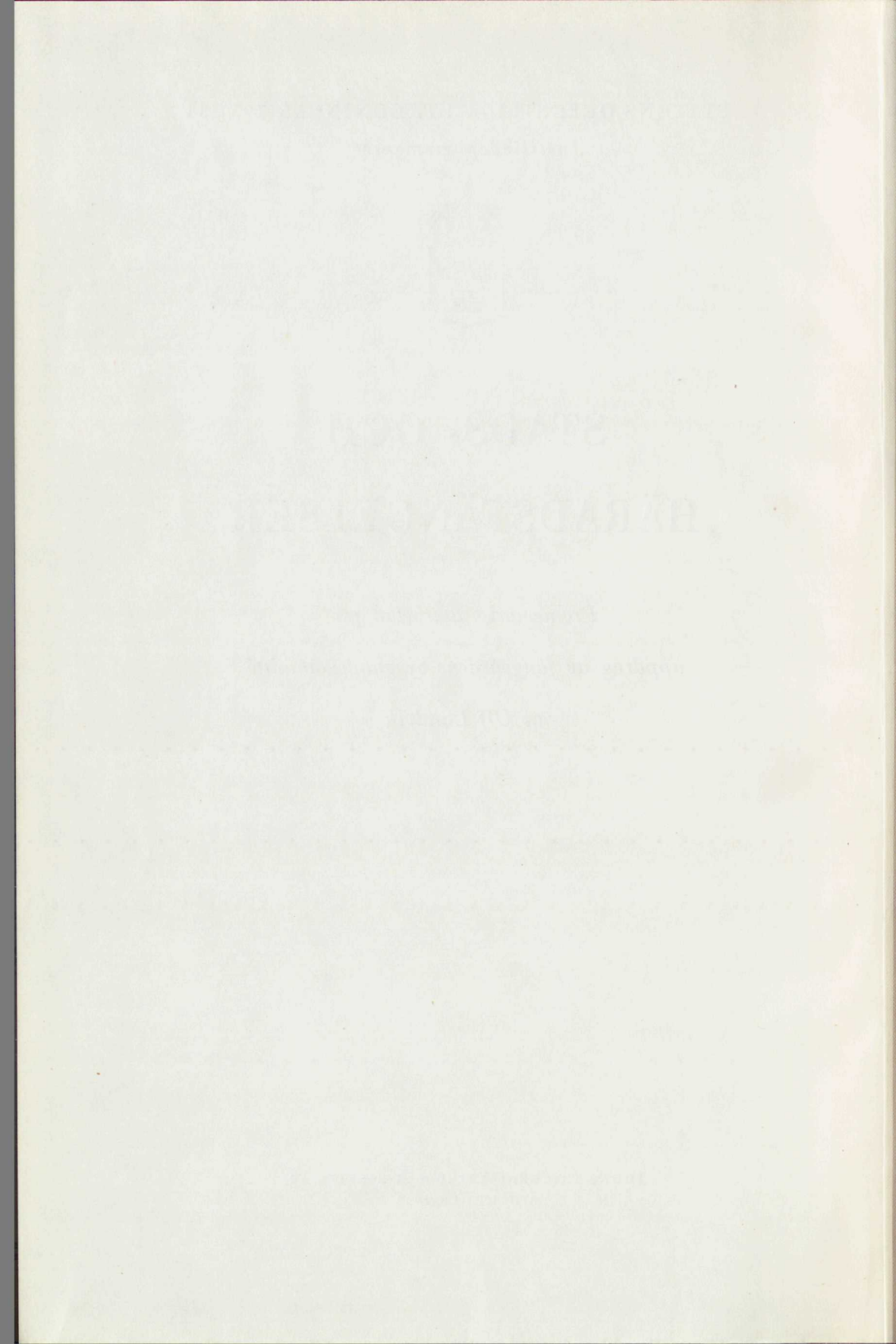

STADS- OCH HÄRADS FÄNGELSER

Promemoria utarbetad på

uppdrag av fångvårdens byggnadskommitté

av Ulf Lundvik

Innehåll

Skrivelse till Statsrådet och chefen för Kungl. Justitiedepartementet	5
Inledning	7
Om häradsfängelser	8
Om stadsfängelser	16
Sammanfattning och slutsatser	30

CONTENTS

Statement of the Board of Directors for the year ending 1911..... 1

Statement of the Board of Directors for the year ending 1912..... 2

Statement of the Board of Directors for the year ending 1913..... 3

Statement of the Board of Directors for the year ending 1914..... 4

Statement of the Board of Directors for the year ending 1915..... 5

Till Herr Statsrådet och chefen för Kungl. Justitiedepartementet

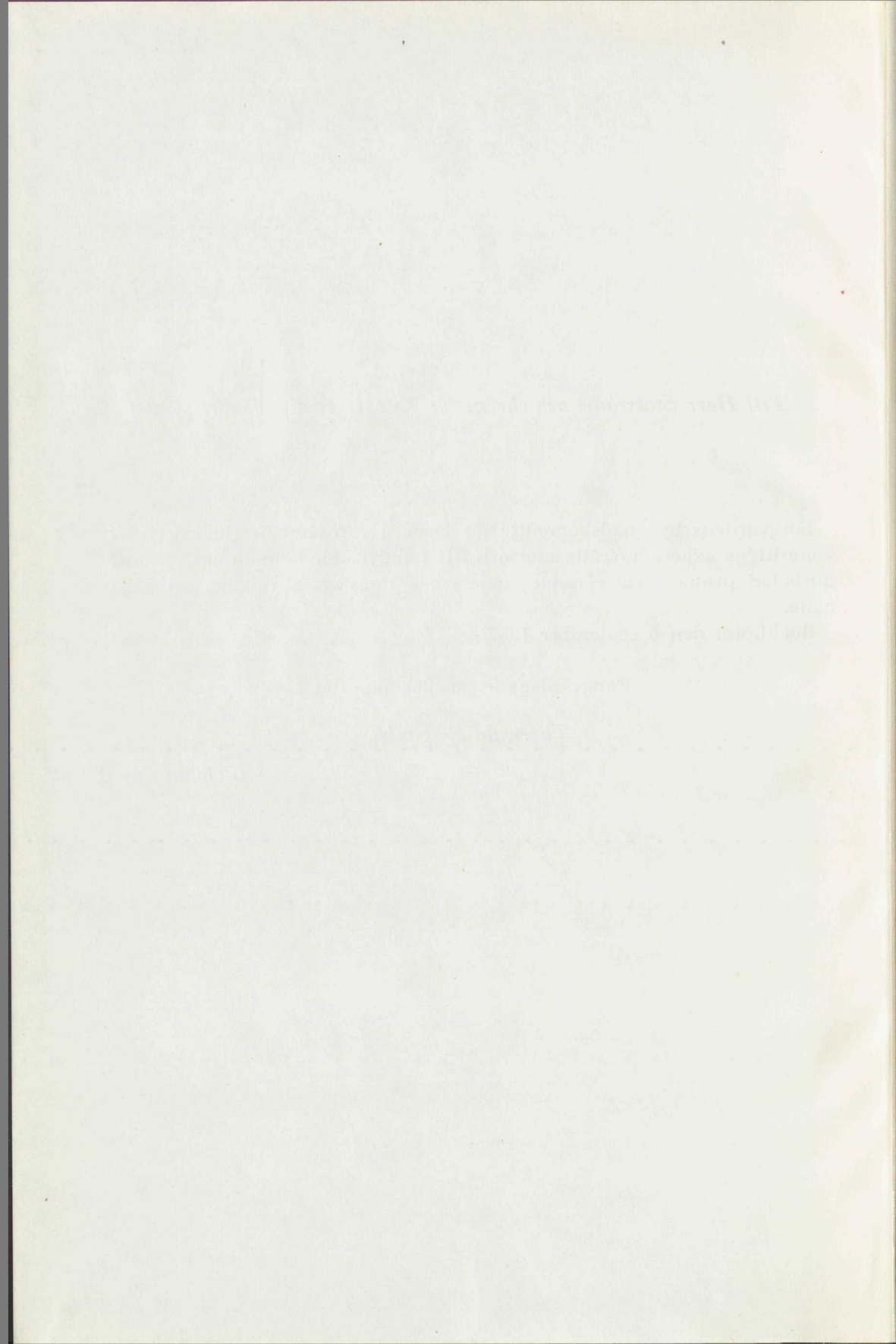
Fångvårdens byggnadskommitté får härmed vördsamt överlämna en av kommitténs expert hovrättsassessorn Ulf Lundvik för kommitténs räkning utarbetad promemoria rörande städers och tingslags skyldighet att hålla häkte.

Stockholm den 6 september 1957.

Fångvårdens byggnadskommitté:

Thorwald Bergquist

/ O. Johnsson

Inledning

En skyldighet anses av ålder åvila städer och tingslag att hålla lokal för förvaring av häktade (stads- respektive häradsfängelser, även kallade stads- häkten och häradshäkten). Om häradsfängelse stadgas i 26 kap. 4 § byggningsbalken, då däri säges att vid vart tingsställe skall vara ett fängelse, där missgärningsmän må i förvar hållas. Av sammanhanget framgår, att byggnadsskyldigheten åvilar häradet efter gårddatalet. I denna del har stadgandet dock numera ersatts av modernare bestämmelser, se lagen den 5 juni 1909 angående skyldighet att delta i kostnaden för byggnad och underhåll av tingshus och häradsfängelse. Som grundval för städernas skyldighet i förevarande hänseende har brukat åberopas ett kungl. brev den 27 november 1798, vari utsäges bl. a. att i varje stad bör finnas åtminstone två arrestrum. Ett hithörande stadgande av senare datum är 1 kap. 16 § rättegångsbalken. Däri förordnas, att för förvaring av anhållna eller häktade skall för domsaga å tingsställe eller annan ort, som Kungl. Maj:t bestämmer, så ock i stad med rådhusrätt finnas häkte. Vidare utsäges, att häkte må med Kungl. Maj:ts tillstånd vara gemensamt för flera domsagor eller för domsaga och stad. Stadgandet i rättegångsbalken torde dock i förevarande hänseende sakna avgörande betydelse. Lagrummet utsäger icke, vem skyldigheten att hålla häkte åvilar, och av förarbetena (SOU 1938: 44 s. 88) framgår, att syftet med stadgandet endast varit att i rättegångsbalken upptaga det ur straffprocessuell synpunkt väsentliga i de äldre bestämmelserna i ämnet.

Trots de ovan återgivna stadgandena förhåller det sig så, att åtskilliga tingslag och städer sakna egna häkten. Nedan skall klarläggas, hur dessa förhållanden uppkommit. Där skall även undersökas, hur långt städernas och tingslagens skyldigheter i fråga om förvaring av de häktade sträcker sig. Av de åberopade stadgandena framgår nämligen icke, huruvida stads- och häradsfängelserna äro avsedda för de häktades förvaring under hela rannsakingstiden eller blott för tillfälligt omhändertagande av dem i samband med rättegångsförhandlingarna. Det ligger i öppen dag, att detta spörsmål har stor ekonomisk räckvidd. För ett långvarigt förvar krävas helt andra resurser i fråga om antalet celler, bevakningspersonal o. s. v. än om fråga blott är om att omhändertaga de häktade någon eller några dagar i samband med rättegången.

Såsom förutsattes i 1 kap. 16 § rättegångsbalken användas stads- och häradsfängelserna i viss utsträckning även för förvaring av anhållna. I häradsfängelserna och de mindre städernas stadsfängelser inrymmas också understundom fyllerister och andra av polisen omhändertagna personer. Dessa förhållanden komma i det följande att i stort sett lämnas å sidan. För dessa ändamål finnas nämligen även andra utrymmen, polisarrest. Där härad- eller stadsfängelse mera regelbundet användes för förvaring av andra än häktade, torde det i regel förhålla sig så att fängelset tillika utgör eller är förenat med polisarrest. Skyldighet att hålla polisarrest åvilar enligt 8 § lagen den 6 juni 1925 om polisväsendet i riket vederbörande polisdistrikt, d. v. s. i allmänhet varje stad eller landskommun (se märmare 1 § nyssnämnda lag). Frågan huruvida stad, som icke utgör eget polisdistrikt, och tingslag har någon skyldighet att hålla arrestlokal för andra ändamål än sådana som direkt sammanhånga med rättegången, torde få besvaras nekande. Det vill nämligen synas som om stadens respektive tingslagets skyldighet efter polislagens genomförande får anses begränsad till att hålla utrymme för förvaring av anhållna, som skola inställas till häktningsförhandling, av häktade, av dem som hämtats till rätten samt av personer, som tillfälligt berövats friheten, enär de störa rättegångsförhandlingarna (se 5 kap. 9 § rättegångsbalken). Frågan synes dock icke ha blivit ställd på sin spets.

Det må här tilläggas, att polisarrest ansetts icke vara att betrakta som allmänt häkte (se Förvaltningsrättslig tidskrift 1951 s. 308 ff.) och att följaktligen häktade icke få förvaras i sådan arrest annat än tillfälligtvis (se 24 kap. 22 § rättegångsbalken).

Om häradsfängelser

När häradsfängelser först började inrättas, är ovisst. För landskapslagarna och landslagen äro de okända. Något behov av fängelser torde överhuvudtaget icke ha förelegat under äldsta tider. Frihetsstraff förekommo icke (icke ens landslagen känner sådana, med ett undantag i konungsbalkens IX kap.) och brottets beivran ankom på målsäganden allena. Påträffades någon på bar gärning i grovt brott, ägde målsäganden fängsla honom och hålla honom förvarad till dess tinget inföll. Straffet torde oftast ha verkställts omedelbart. Redan landskapslagarna innehöllo dock för vissa fall stadganden om att målsäganden kunde eller rent av skulle överlämna den gripne till konungens länsman eller annan myndighetsperson. Var denne skulle förvara fången var icke sagt. Emellertid stad-

gades i landslagen (Drapmaal medh Wilia XXX kap.), att dråpare skulle överlämnas till konungens fogde, som ägde sätta honom i konungens häkte och där gömma låta till dess dråparen fördes till tinget, och en liknande bestämmelse meddelades om våldgästare (konungsbalken XXVI kap.). Man har anledning antaga, att »konungens häkte» d. v. s. fängelserum i de slott och kungsgårdar, som förekommo runt om i landet (jfr Wieselgren, Sveriges fängelser och fångvård s. 7 ff.), användes för förvaring av häktade även före landslagens tid. Ett behov måste dock ha förelegat av förvaringsutrymmen i häraderna för mera tillfälligt omhändertagande av de fångar, som skulle rannsakas, och med tiden även för dem som skulle undergå dödsstraff eller annan korporell bestraffning. Det är troligt, att fångarna härvid till en början förvarades i länsmannens eller någon närboendes privata utrymme. (Anmärkas må, att tingshus äro en relativt sentida företeelse; se bl. a. Nya lagberedningen, Betänkande angående rättegångsväsendets ombildning IV s. 243.)

 Då häradsfängelser började inrättas, var det förmodligen just för att tillgodose det nyss påtalade behovet av utrymme för tillfälligt fångförvar. När detta skedde, är som nämnt ovisst. Rääf (Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad III s. 13 och 157) lämnar belägg för att häradsfängelse funnits vid Sund år 1609. Wieselgren (a. a. s. 6) synes mena, att häradsfängelser förekommit även långt tidigare. I ett utlåtande den 17 mars 1643 av den då fungerande lagberedningen säges att det ofta förnimmes, att »fångar igenom elaka fängelser i häraden vndkomma» (se Åtgärder för lagförbättring 1633—1665, urkunder samlade af C. J. Wahlberg, s. 67). Sammanställt med samma års förslag till »Rättegångs Process uthi Missgärningom och Högmålom» kap. VI: 7 (a. a. s. 146) — vari talas om hur häradsfängelse bör vara inrättat — utgör uttalandet ett stöd för antagandet, att häradsfängelser allmänt förekommo vid mitten av 1600-talet. Från slutet av samma århundrade har man ett belägg för att häradsfängelser förekommo och för att skyldigheten att bygga och underhålla sådana fängelser ansågs ankomma på menigheterna. I ett kungl. brev av den 11 december 1699 i särskilt ärende (Schmedeman s. 1564) bifalles nämligen ett förslag, att delinkventer, som i brist på medel att betala böter fällts till allmänt arbete, skulle få användas för byggande och förbättrande av de »fångehus och förvaringsrum som wid tingsplatzerne behöfwes». Det tillägges emellertid att, alldenstund socknar och häraderna voro förpliktade att själva uppbygga och vidmakthålla dessa hus, delinkventerna skulle njuta sin fångförtäring av socknarna och häraderna och icke av kronans medel.

 Som en slutpunkt för utvecklingen kommer det alltjämt gällande stadgandet i 26 kap. 4 § byggningsbalken av 1734 års lag, att vid vart tingsställe skall vara ett fängelse, där missgärningsmän må i förvar hållas. Vad i lagrummet vidare stadgas om att byggnadsskyldigheten åvilar häradet

efter gårdatalet m. m. har undergått vissa förändringar, som sammanhånga dels med att tingslaget ersatt häradet såsom område för häradsrättens jurisdiktion och dels med ändrade regler för utgörande av allmänna utskylder. Enligt den i ämnet numera gällande författningen, lagen den 5 juni 1909 angående skyldighet att delta i kostnaden för byggnad och underhåll av tingshus och häradsfängelse, skola alla de, vilka inom tingslaget erlægga kommunalutskylder, delta i byggnads- och underhållskostnaden efter de grunder, som för kommunalutskylders utgörande i allmänhet äro stadgade. I kostnaden för uppförande av häradsfängelse har kronan ansetts böra delta, om fängelset tillika begagnas för transportfångar (kungl. brev den 30 januari 1822 och den 4 november 1823). Principen torde dock numera sakna tillämpning.

Beträffande användningen av häradsfängelserna må framhållas, att av Rääfs ovannämnda arbete kan utläsas hurusom i fängelset i Ydre härad avtjänats kortvariga frihetsstraff vid vatten och bröd (a. a. s. 254, 259 och 327). Även på andra håll torde häradsfängelserna ha använts för detta ändamål (se Hagströmer, Om frihetsstraffen s. 115 not. 5). I kungl. brev av den 25 november 1792 och samma dag år 1802 föreskrevs sedermera, att fängelsestraff, såväl enkelt som vid vatten och bröd, ej finge verkställas annorstädes än i allmänna krono- och slottshäkten.

Sin huvudsakliga användning torde dock häradsfängelserna av ålder ha haft som förvaringsplats för häktade, som skulle undergå rannsaking eller — så länge sådant förekom i häraderna — avrättas eller beläggas med kroppsstraff. Det vill dock synas som om fångar i allmänhet icke förvarades under någon längre tid i häradsfängelse. I vart fall möter redan vid slutet av 1700-talet på de flesta håll en klar praxis att förvara häktade i länshäktet eller annat statligt fängelse (se till det följande bl. a. Wieselgren a. a. s. 297 ff.). Häradsfängelserna nyttjades i regel blott i samband med tingen. Det fanns t. o. m. häradar som saknade eget fängelse. I de nordligaste länen, där statliga fängelser ännu icke uppförts, voro dock förhållandena annorlunda. Medelpad, Ångermanland och Jämtland liksom Västerbottens län hade var sitt »landsfängelse», där häktade förvarades. Dessa fängelser hade byggts och underhöllas av allmogen. Sedermera övertogs fängelserna dock av staten (se riksdagens skrivelse nr 174/1829). I Västerbottens län (som då omfattade även nuvarande Norrbottens län) förekommo också s. k. sockenarrester, vilka synas ha motsvarat häradsfängelserna i rikets övriga delar. Vissa av dessa arrester torde ha använts för mera långvarigt förvar av häktade. Även i övrigt synas lokala egendomligheter ha förekommit (se t. ex. JO:s ämbetsberättelse för åren 1829 och 1830 s. 22, varest — måhända med syftning endast å Kristianstads län — omtalas, hurusom på flera håll fångarna brukade förvaras i härads-

häktet även mellan tingen för minskande av transportkostnaderna; förhållandet betraktades dock tydligen som en anomali).

Metoden att förvara de häktade i länshäktet eller annat statligt fängelse, vilken synes ha ytterligare befasts under 1800-talets förra hälft, hade sina nackdelar. Dels drog den med sig dryga kostnader för fångtransport och dels bidrog sammanförandet av brottslingar av alla slag i länshäkterna — som då ännu ej voro inrättade efter cellsystem — till en demoralisation av de ofördärvade. Förhållandet uppmärksammades bl. a. av lagkommittén, som i sitt Förslag till allmän criminallag, 1832, föreslog, att häktade skulle föras direkt till häradsfängelset och icke förrän efter rannsakingens slut eventuellt överföras till länshäktet. Samma tanke går igen i sedermera konung Oskar I:s år 1840 utgivna skrift »Om straff och straffanstalter».

Uppslaget upptogs av 1840/41 års riksdag vid dess behandling av frågan om anstalter för en förbättrad fångvård. Ständerna anslogo 900 000 riksdaler för ombyggnad av länsfängelserna efter cellsystem och uttalade därvid (skrivelse nr 366), att fängelserna icke borde anläggas enbart i residensstäderna utan även på andra lämpliga platser i länen. Härigenom skulle vinnas att fångarna kunde stanna i det fängelse, som vore närmast rannsakingsstället, intill dess rannsakingen vore avslutad. Beslutet i denna del var resultatet av en kompromiss och låter sig ej väl förena med fortsättningen. Ständerna ansågo nämligen att även häradsfängelserna borde ombyggas efter cellsystem. Kostnaden härför borde dock bestridas av staten. Till stöd härför anfördes: »Angående Häradshäkten stadgar visserligen Lagen i 26 Cap. 4 § Byggnings-Balken, att byggnaden skall af Häradet bekostas; hvilken förbindelse likväl torde böra anses fullgjord, så framt fängelset lemnar tillräckligt utrymme för fångarnes förvarande, men icke kunna utsträckas derhän, att Häraderna böra vidkännas de betydligt ökade kostnader, som blifva förenade med nu åsyftade anstalter för en mera grannliga fång-behandling». Ständerna hemställde i skrivelsen, att Kungl. Maj:t ville låta uppgöra en fullständig plan för häradsfängelsernas ordnande i riket. Därvid borde iakttagas, att antalet i möjligaste mån inskränktes, även på det sätt att läns- eller stadsfängelse finge användas jämväl för angränsande landsbygd. För att möjliggöra, att byggnadsarbetet genast kunde påbörjas, beviljade ständerna samtidigt ett anslag å 100 000 riksdaler för ombyggnad av häradsfängelser i de orter, där så prövades kunna ske. Härvid borde iakttagas, att »menigheterna icke i vidsträcktare mån, än hittills skett, få vidkännas kostnaden för fångarnes vård samt inventariers anskaffande, äfvensom framtida underhållet af fängelsebyggnaderna; att de så beskaffade byggnader, som redan finnas, användas för ombyggnader, om så lämpligen ske kan, eller ock menigheternas fördel att få fritt begagna de till fängelse förut nyttjade lägenheter tages i skälig beräkning till minskning af Statens kostnads-anslag, samt att, sedan

Häradsfängelserna blifvit bragte till det fulländade skick, som nu åsyftas, fångarne der qvarstadna under ransakningstiden, så att de icke förr, än utslag i första instantien är öfver dem fälldt, må till Länshäkte afsändas».

Den därpå följande 1844/45 års riksdag gick vidare på den anträdde vägen i det att ständerna — under erinran om vad föregående riksdag anförts om att antalet häradshäkten borde inskränkas — för sin del antog en författning av innehåll bl. a., att utan hinder av rådande domsagoindelning särskilda härader finge, efter ty Kungl. Maj:t förordnade, ha gemensamt häkte, inrättat för de häktades förvarande i enrum, ävensom i närheten av häktet gemensamt tingsstad, varest finge rannsakas och dömas i brottmål. Författningen, som promulgerades den 20 november 1845, förblev gällande till den 1 januari 1948, då den upphävdes genom lagen om införande av nya rättegångsbalken.

Den av 1840/41 års riksdag begärda utredningen om häradsfängelsernas ordnande utfördes av justitiestatsministern A. Posse, som år 1846 avgav förslag till reglering av rikets läns-, härads- och stadsfängelser, påföljande år följt av ett reviderat förslag, vilket även berörde domsagoindelningen. Planen gick ut på att staten skulle övertaga byggandet och underhållet av härads- och stadsfängelser. Meningen synes ha varit att dessa även skulle förvaltas av staten. Ett stort antal särskilda häradsfängelser skulle byggas; i övrigt skulle häradsfängelserna förenas med läns- eller stadsfängelser. Härads- och stadsfängelser skulle användas icke blott för förvaring av häktade under hela ransakningstiden utan även för verkställighet av kortare frihetsstraff.

Denna stort upplagda plan blev aldrig förverkligad. De talrika små kronohäkten, som under de följande åren byggdes runt om i landet — delvis för övrigt med anlitande av det ovan nämnda anslaget för häradshäktenas ombyggnad —, fyllde emellertid i stort sett den funktion, som enligt Posses förslag skulle tillkomma häradsfängelserna. Dock blev antalet häkten icke tillnärmelsevis så stort som Posse hade tänkt sig; ej heller blev något generellt beslut fattat om att härader och städer skulle vara befriade från sin skyldighet att hålla häkte. Vid 1847/48 års riksdag föreslog visserligen Kungl. Maj:t på de grunder som utvecklats i Posses utredning, att städer (med visst undantag för Stockholm) och härader skulle befrias från skyldighet att bygga och underhålla fängelse samt svara för fångunderhåll och bevakning mot det att de skulle ha att, där så fordrades, till staten avträda sina äldre häkten med tillhörande jord (Kungl. Maj:ts skrivelse nr 16). Då emellertid den bakomliggande planen till förändrad fängelse- och domsagoindelning ännu icke blifvit prövad, fann riksdagen sig icke kunna bifalla förslaget (riksdagens skrivelse nr 145). Frågan har sedermera några gånger återkommit men då som ett led i de större spörsmålen om tingshusbyggnadsskyldigheten, stadsdomstolarnas förstatligande m. m. (I SOU 1955: 54 framföres som ett framtidsprogram den tanken, att härads- och

stadsfängelserna skola nedläggas och ersättas av länscentraler för häktade m. fl. i landstingens regi men bekostade av staten.)

Den stora fångvårdsreformen under 1800-talet kom alltså icke att medföra någon större förändring i vad angår häradsbornas fängelser. Liksom tidigare förvarades de häktade i statlig fångvårdsanstalt. (I övre Norrland förekom dock ännu länge att häktade förvarades i häradshäkte. Avstånden omöjliggjorde här deras förvaring i läns- eller kronohäkte. Se Nya Lagberedningens Betänkande om rättegångsväsendets ombildning IV s. 110 o. 116 ff.) För åtskilliga härader kom fängelset vid tingsplatsen att få än mindre betydelse än tidigare. De nya statliga fängelserna utrustades nämligen merendels med utrymme för rättegångsförhandlingar, och i stor omfattning blev det med tillämpning av 1845 års ovan anmärkta författning föreskrivet, att häradsrätterna där skulle ha tingsstad för rannsaking i brottmål; dock vanligen med rätt för domstolen att i särskilda fall utsätta rannsaking även å vanlig tingsstad eller annorstädes. Anmärkas må också, att av det vid 1840/41 års riksdag beviljade anslaget till häradsfängelsernas ombyggnad endast i ett fall synes ha utgått bidrag till uppförande av ett fängelse, som förblev i häradsbornas ägo, nämligen till fängelset vid Södra Möre tingsställe (se KB:s i Kalmar län femårsberättelse för 1837—41 s. 48). I övrigt användes anslaget för uppförande av fängelser, vilka fingo karaktären av kronohäkten.

I samband med uppförandet av kronohäkten runt om i landet förekom det ej sällan att häradsborna utfäste bidrag till fängelsets uppförande eller underhåll eller ock för båda dessa ändamål. Engångsbidrag ha sålunda utgått för uppförande av kronohäkten i Norrtälje och Norrköping (se riksdagens revisorers berättelse för år 1869 s. 12), Hudiksvall (se motsvarande berättelse för år 1872 s. 15), Uddevalla (se prop. nr 156/1936 s. 9 f.), Pajala (se prop. nr 1/1910 II ht s. 79), Ystad (se prop. nr 1/1874 II ht s. 42 ff.) samt Svanesund (se prop. nr 217/1916 s. 3). Till kronohäkterna i Norrtälje, Eskilstuna, Norrköping, Karlshamn, Kungsbacka, Uddevalla, Hudiksvall, Skellefteå, Haparanda och Pajala ha årliga bidrag utgått (se Nilsson, Samling af författningar och föreskrifter rörande svenska fångvården s. 141 f. och s. 286 f.). Samtliga dessa bidrag ha numera upphört att utgå (ang. skyldighet i vissa fall att i stället erlægga bidrag till stad för rätt att använda dess arrestlokal, se prop. nr 156/1936 s. 8 och 10 samt kungl. brev den 12 juni 1936 till fångvårdsstyrelsen); dock ha under innevarande år åter utkrävts bidrag till Haparandaanstalten.

Någon ingående undersökning av orsakerna till att dessa bidrag ansetts böra utgå har icke verkställts. Möjligt är att man härvid känt sig bunden av de ovan återgivna uttalandena av 1840/41 års riksdag. Förmodligen har också här som ofta eljest spelat in en önskan från ortsbefolkningens sida att förmå staten att till orten förlägga en inrättning, som bedömts vara befolkningen till gagn. Mera speciella skäl ha dock åtminstone i vissa fall

varit avgörande. Ett sådant har varit, att fängelserna utrustades med tings-sal och understundom även med andra domstolslokaler och att man ansett att utgifterna härför borde bestridas av häradsborna. Detta motiv har påtagligen spelat in vid de uppgörelser, som föregingo byggandet av kronohäkterna i Ystad, Norrtälje och Pajala (se om Ystad prop. nr 1/1874 II ht s. 42 ff., om Norrtälje prop. nr 156/1936 s. 6 och om Pajala prop. nr 29/1884 s. 36).

Ett annat, i detta sammanhang särskilt intressant motiv för bidragen var, att häraderna genom dessa kunde vinna befrielse från skyldigheten att hålla eget fängelse. Då Orusts och Tjörns härader utfäste sig att bidra till kronohäktet i Uddevalla, förbehöllo sig sålunda häradsborna att framdeles vara befriade från skyldigheten att hålla eget häkte. Liknande villkor har uppställts även i andra fall (se Löneregleringskommitténs betänkande nr 17 av år 1909 s. 187; jfr ock SOU 1931: 16 s. 2 och 127 och prop. nr 156/1936). Man synes härvid ha betraktat förhållandet så, att häradet genom bidraget fullgjort sin byggnadsskyldighet enligt 26: 4 byggningsbalken och att följaktligen kronohäktet tillika hade egenskap av häradsfängelse. Förmodligen har man även betraktat tillvägagångssättet som en tillämpning av 1845 års författning. Då häraderna likväl åtminstone i vissa fall hade behov av en arrestlokal vid tingshuset, har en viss begreppsförvirring inträtt, som torde kunna belysas genom en redogörelse för frågans utveckling för Orusts och Tjörns häraders del.

Häraderna hade vid mitten av 1800-talet sitt tingsställe i Svanesund, där även ett häradshäkte fanns uppfört. Sedermera träffades som ovan påpekats den överenskommelsen, att häraderna skulle vara befriade från skyldighet att hålla eget häkte mot att de i stället bidrogo till uppförande och underhåll av ett kronohäkte i Uddevalla. Även rannsakingarna med de häktade förlades till Uddevalla. Vid ett besök å tingsstället i Svanesund år 1867 konstaterade JO, att det gamla häradshäktet fortfarande understundom användes, trots att det dåmera befann sig i ett icke godtagbart skick. JO, som ansåg att ett häkte behövdes på platsen, uttalade med anledning härav, att den nyssnämnda överenskommelsen icke kunde medföra att lagens stadgande om att ett fängelse skulle finnas vid vart tingsställe helt förlorade sin verkan. Om byggnadsskyldigheten icke åvilade häradsborna, finge den i stället anses ha övertagits av Kungl. Maj:t och kronan. Resultatet av JO:s aktion blev, att staten fann sig nödsakad att uppföra ett kronohäkte i Svanesund, vartill för övrigt häradsborna bidrogo med tomt. Vid början av inrevarande sekel uppstod fråga om tingsställets förflyttning till annan plats. Häradsborna ålades att uppföra nytt tingshus jämte häradshäkte i Varekil, häktet dock icke »såvida sådant genom statens försorg ställdes till häradsbornas förfogande» (se RÅ 1910 not. Ju 25). I det nya tingshuset inrymdes två celler för tillfälligt förvar av rannsakingfångar. Dessa celler betraktades emellertid icke som ett häradsfängelse utan som sådant ansågs fortfarande kronohäktet i Svanesund — och sedan detta nedlagts kronohäktet i Uddevalla — fungera (se prop. nr 27/1916). Tydligt föreställde man sig, att häradsfängelset borde vara ett utrymme där häktade kunde förvaras under hela rannsakingstiden.

Den uppfattning om häradsfängelsets uppgift, som framskymtar i sist-

nämnda ärende, måste anses strida mot de historiska utgångspunkterna och låter sig knappast förena med det förslag till moderniserad avfattning av 26: 4 byggningsbalken, som några år senare framlades för riksdagen (se prop. nr 48/1922). I förslaget, som av skäl vilka här sakna relevans icke vann riksdagens bifall, utsades att tingshus skulle uppföras »med de lokaler, häradsfängelse inberäknat, behovet i vart fall fordrar». Ur departementschefens anförande må här återgivas följande: »Skall tingshuset uppföras i stad, kunna understundom lokaler däri undvaras, som erfordras i ett tingshus på landet. Så t. ex. är det ofta icke erforderligt att i ett tingshus i stad inrätta häradsfängelse av den anledning, att i staden finnas andra disponibla förvaringsrum för fångar.» Propositionen utgick sålunda från att häradsfängelse, om det över huvud taget förekom, skulle vara beläget i anslutning till tingshuset. Då intet antyddes om att man avsåg att införa nya principer för de häktades förvaring, är det sannolikt att man menade att häradsfängelsets uppgift begränsade sig till att man däri kunde tillfälligt förvara häktade i samband med rättegångsförhandlingarna.

Någon ändring i de principer i fråga om häradsfängelsernas användning, som iakttogos under 1800-talet, har sedermera icke skett. Endast undantagsvis och för kortare tider förvaras där häktade. Detta gäller numera, efter transportmedlens förbättring, även domsagorna i övre Norrland. I övrigt fylla fängelserna i viss mån samma funktion som polisarrester. På de flesta håll användas dock häradsfängelserna mycket litet, vilket sammanhänger med deras ofta mycket bristfälliga beskaffenhet (se härom JO:s ämbetsberättelse till 1951 års riksdag s. 250 ff.). I flera fall saknar tingslaget också särskilt häradsfängelse. En förteckning över häradsfängelserna i riket har senast publicerats i den av fångvårdsstyrelsen utgivna redogörelsen »Fångvården år 1937». Att trots vad nu påtalats skyldighet alltjämt anses föreligga för tingslaget att hålla häradshäkte kan utläsas av flera regeringsrättens avgöranden (se RÅ 1913 not. Ju 38, 1914 not. Ju 64 och 65, 1928 not. Ju 21, jfr ock 1941 not. Ju 1 och 1947 not. Ju 9).

Vad till sist angår underhållet av de häktade ålåg det i äldsta tider målsäganden att svara härför och det i princip även om den häktade förvarades i konungens slott. Dock vill det synas som om man understundom i stället utkrävt bidrag av socknen eller häradet och i viss utsträckning påtog sig staten underhållet (se Wieselgren a. a. s. 136 f.). Ännu i 1734 års lag kvarstod en viss skyldighet för målsäganden att svara för den häktades underhåll. I 1 kap. 3 § straffbalken stadgades nämligen: »Hvar som någon häfta låter, then ej i grof missgierning bar åtagen är; ware skyldig honom så länge föda, att han för Rätta til saken bindes. Nu orkar han honom ej föda, eller wil ej saken fullfölja; eller har man å embetes wägnar missgierningsmannen fångsla låtit; njute tå han uppehålle af allmänna fångamedel.»

Stadgandet blev dock icke tillämpat med stränghet (se Brink, *Historisk öfversigt af fängelse-systemerna* s. 228). Någon skyldighet för härad eller socken att svara för underhållet kan icke utläsas av 1734 års lag. Sedermera stadgades i 19 § 23. promulgationslagen till 1864 års alltjämt gällande strafflag, att häktad skall av allmänna medel förses med sund och nödtorftig kost, så ock annan förnödenhet. Allt sedan dess svarar staten helt för underhållet av landsbygdens häktade och det även om de skulle förvaras i häradsfängelse (se numera 16 § landsfiskalsinstruktionen den 14 dec. 1951).

Om stadsfängelser

Såsom rättslig institution synes stadsfängelset vara betydligt äldre än häradsfängelset. Redan Bjärköarätten och Visby stadslag förutsatte existensen av ett stadens häkte. Likaså utgick stadslagen från att staden höll ett fängelse. I 35 kap. rådstuvubalken stadgades nämligen, att »byamän och gäster» för alla brott fingo sättas i stadens »gömma»; var brottet riktat mot konungen, rådet eller ämbetsmans bud, ankom det dock på fogden att med rådmäns råd avgöra om den brottslige i stället borde sättas i »tor-net», varmed torde ha förståtts konungens häkte. Stadgandet har en omisskännelig privilegiekaraktär. Häktad borgare skulle i alla vanliga fall få åtnjuta förmånen av att förvaras i stadens eget fängelse och ej riskera att bli utlämnad till konungamakten. Hur denna tanke förblev levande långt in i nyare tid kan utläsas av flera under 1600-talet utfärdade stadsprivilegier. Sålunda heter det i de av konung Gustav II Adolf år 1620 utfärdade privilegierna för Västervik, att ingen borgare »skal föras i vårt häckte för någon missgernings skul, utan thet är crimen laesae Majestatis. Blifwer elljest någon med någon missgerning beslagen, han må sättjas i stadens häcktelse.» Samma bestämmelse går igen bl. a. i privilegierna för Sala av år 1624 och för Stockholm av år 1636. (Det är möjligt att dessa privilegier få ses som ett avståndstagande från vissa förhållanden under 1500-talet; jfr Wieselgren a. a. s. 11 och s. 101.)

Något uttryckligt stadgande om skyldighet för stad att hålla fängelse fanns icke. Att staden skulle ha ett fängelse torde ha betraktats som en självklar konsekvens av den staden förunnade förmånen av egen jurisdiktion. För jämförelses skull må anmärkas, att det än i dag saknas generell föreskrift om att magistratsstad skall hålla rådhus (föreskrift om skyldighet att hålla sådant förekommer däremot i åtskilliga stadsprivilegier).

Några bestämmelser om stadsfängelse (eller om rådhus) kommo icke att

inflyta i 1734 års lag, vilket torde sammanhånga med att denna lag även i övrigt föga uppehåller sig vid de speciella stadsförhållandena (se t. ex. 29 kap. byggningsbalken, som överlämnar hela frågan om byggnadsväsendet och stadsplaneringen till reglering i särskild ordning).

Att trots denna lagens tystnad städerna fortfarande ansågos skyldiga att hålla fängelse framgår av kungl. brevet den 27 november 1798 till krigs- och kammarkollegiet samt statskontoret. Detta brev — vars föreskrifter även avse statens och häradernas fängelser och som innefattar åtskilliga stadganden till vinnande av en förbättrad fångvård — har stundom åberopats såsom grundvalen för städernas skyldighet att hålla häkte. Redan lydelsen av det kungl. brevet utvisar emellertid, att Kungl. Maj:t här endast velat fastslå en av ålder existerande skyldighet och att brevet alltså icke har konstitutiv betydelse. Det heter nämligen däri, såvitt nu är i fråga: »Widkommande sluteligen Städernes och Häradernes arrester, så stadgar Allmänna Lagen, 26 Cap. 4 § Byggnings Balken, at fängelse skal wid hwarje Tingsställe af Häradet byggas, och enligt 35 Cap. Rådstufwu Balken i Gamla Stads-Lagen, bör i hwarje Stad häckte för dem, som der brott begå, af Staden byggas och underhållas; Det åligger derfore Öfwer-Ståthållare, Landshöfdingar och Ståthållare at tilse och besörja, det wederbörande efter hand och som behofwet kräfwet, härutinnan fullgöra Lagens stadgande, och at åtminstone twenne arrestrum måtte finnas i hwarje Stad, för at däruti kunna åtskilja könen, samt äfwen i hwarje Härad, när sådant utan Häradernes för kännbara kostnad kan åstadkommas — — —».

Någon ytterligare författning om skyldighet för stad att hålla fängelse har icke utfärdats. I vad angår bestämmelserna om hur fängelse skall vara inrättat och utrustat har dock 1798 års kungl. brev sedermera ersatts av andra stadganden. I ämnet gäller numera, för härads- och stadsfängelsernas del, dels 19 § 22. i promulgationslagen till 1864 års strafflag, dels ock kungl. kungörelsen den 4 maj 1934 med vissa föreskrifter ang. förvaring av personer i härads- och stadsfängelser samt polisarrester. Erinras må också om att enligt kungl. kungörelsen den 13 oktober 1921 härads- eller stadsfängelse icke må uppföras innan ritning därtill blivit fastställd av fångvårdsstyrelsen och byggnadsstyrelsen gemensamt. Uppstå vid ärendets avgörande olika meningar mellan ämbetsverken, skall ärendet underställas Kungl. Maj:ts prövning.

Rörande förekomsten och beskaffenheten av stadsfängelser vid slutet av 1700- och början av 1800-talet kunna upplysningar inhämtas bl. a. från förarbetena till 1798 års kungl. brev (återgivna hos Wieselgren a. a. s. 297 ff.) samt från JO:s och fångvårdsstyrelsens ämbetsberättelser. Som regel hade varje stad eget fängelse, ej sällan inrymt i rådhuset. Ibland var fängelset gemensamt för staden och omgivande landsbygd. Så var fallet bl. a. i Ängelholm (detta fängelse ersattes på 1830-talet av ett krono-

häkte, till vilket staden kostnadsfritt upplät tomt mot det att staden framdeles ej ålades någon kostnad och onus för fångvård; se prop. nr 156/1936 s. 8), Kungsbacka, Kungälv och Alingsås. Piteå anlidade det utanför staden belägna landsfängelset (om detta se föregående kapitel). I viss utsträckning förekom att stad, varest slotts-, läns- eller annat statligt fängelse fanns inrättat, förvarade sina fångar i detta fängelse och alltså saknade eget häkte. Så var fallet med bl. a. Linköping, Växjö, Malmö, Mariestad, Karlstad och Falun, varjämte det upplyses att Varberg visserligen hade ett stadsfängelse men på grund av dettas bristfällighet i regel använde fästningsfängelset i staden. Staden Falun deltog till hälften i kostnaden för länsfängelsets underhåll. Huruvida övriga nu avsedda städer bidrogo till det statliga fängelsets underhåll är icke känt. Förekomsten av statligt fängelse i en stad medförde dock ingalunda som regel att staden underlät att hålla eget fängelse. Sålunda upplyses, att Stockholm, Nyköping, Kalmar, Visby, Kristianstad, Halmstad, Göteborg, Marstrand, Vänersborg och Gävle hade egna fängelser, ehuru i samtliga dessa städer även fanns statligt fängelse.

Stadsfängelsernas beskaffenhet och skick synas vid nu avsedda tid — slutet av 1700- och början av 1800-talet — ha växlat från stad till stad. De rapporter från landshövdingarna, som bilda förarbetena till 1798 års brev, utvisa att fängelserna merendels bestodo av endast två eller tre rum, i småstäderna mången gång endast av ett. Ett ofta återkommande klagomål var att rummen eller något av dem icke kunde uppvärmas vintertid. Under stundom synas stadsfängelserna ha befunnit sig i ett högt miserabelt skick (särskilt nämndes härvid fängelserna i Vadstena och Nora). Från Uppsala och Älvsborgs län rapporterades däremot, att stadshäkterna befunno sig i försvarligt stånd. Flera rapporter ingå ej alls på stadsfängelserna. Här må också erinras om ett uttalande av Tengwall i hans år 1799 utkomna arbete »Tankar om fängelse å personer och qvarstad å gods». Han säger där (s. 24): »Städernas Fängelser äro på en del ställen mäst förskräkelige. Belägne under Rådstufwur och Kyrkor wisa de et utseende, at sjelfwe de oförnuftige djuren måtte sky dem.» Häremot må dock ställas följande uttalande av JO i hans ämbetsberättelse för år 1811: »Städernes häkten har jag funnit nästan allmänt i försvarligt tillstånd, med hjälplige sängkläder försedde, till utrymme för behofwet tillräcklige och merendels nöjaktigt renhållne». Det är möjligt att 1798 års brev — vilket som ovan påpekats innehöll åtskilliga föreskrifter till vinnande av en förbättrad fångvård — under mellantiden medfört en ändring.

Vad beträffar användningen av stadsfängelserna är det känt, att de åtminstone i viss utsträckning nyttjades för verkställighet av fängelse vid vatten och bröd samt enkelt fängelse (se Hagströmer a. a. s. 115 not. 5). De i föregående kapitel anmärkta kungl. breven av den 25 november 1792 och samma dag år 1802 föreskrevo visserligen, att sådana straff ej finge

verkställas annorstädes än i allmänna krono- och slottshäkten. Likväl finner man att fängelse, enkelt eller vid vatten och bröd, ännu på 1830-talet avtjänades i de större städernas fängelser såsom i Stockholm, Göteborg, Norrköping, Karlskrona och Sundsvall (se fångvårdsstyrelsens ämbetsberättelse för år 1835, tryckt i Statstidningen 1837 samt JO:s ämbetsberättelse för 1831 s. 49). Denna praxis torde ha grundats på speciella privilegier (se kungl. brev den 7 mars 1854 till fångvårdsstyrelsen ang. staden Göteborg). Stadsfängelset i Stockholm har för övrigt in på 1940-talet använts för avtjänande av bötesförvandlingsstraff. Huruvida staden verkligen var skyldig att upplåta utrymmen för detta ändamål i stadsfängelset var dock en omstridd fråga (se SOU 1940: 28 s. 43 o. 49).

I främsta rummet voro dock stadsfängelserna avsedda för förvaring av städernas häktade (även häktade lösdrivare och understundom bysättningsfångar ha intagits i stadshäkte; de speciella problem som hänföra sig till dessa personer komma dock här att förbigås). Att städerna i princip voro skyldiga att förvara och även underhålla sina häktade synes vid nu ifrågasvarande tid — slutet av 1700- och början av 1800-talet — ha varit höjt över diskussion. Däremot voro meningarna delade i frågan huruvida städerna borde svara för de häktade även efter det dom fallit i rådhusrätten till dess straff kunde verkställas. I kungl. brevet den 27 november 1798 förekom ett uttalande i ämnet. Staden Trosa hade, på grund av sin oförmåga att hålla ordentliga fängelserum, hemställt att få vintertid sända sina fångar till slottshäktet i Nyköping. Denna framställning fann Kungl. Maj:t ej skäl bifalla men tillade, att det följde av sig självt att den arrestant, som för grovt brott blivit av rådhusrätten därstädes dömd men avbidade högre rätts dom, under tiden finge införpassas till slottshäktet lika med dem som från häradsrätterna dit insändes. Detta uttalande uppfattades på många håll som uttryck för en allmän princip, varför man — om man ej redan tidigare tillämpat samma ordning — började insända sina häktade till länshäktet efter dom i rådhusrätten. Ett flertal städer fortforo likväl att förvara och underhålla sina häktade ända till dess dom fallit i högsta instans eller lägre rätts dom vunnit laga kraft. Åtminstone i något fall vägrade ock vederbörande statsmyndighet att mottaga stads häktade i länshäktet förr än exigibel dom förelåg (se borgarståndets protokoll vid 1815 års riksdag s. 619 ff. och de otryckta förarbetena till 1816 års nedan omnämnda cirkulär). Tvistefrågan löstes genom Kungl. Maj:ts cirkulär till landshövdingarna den 4 december 1816. Däri förordnades att städerna borde underhålla personer, som där för brott häktades, så länge de vid domstol därstädes voro under rannsaking och målet utgjorde ämne för den police städerna själva borde vidmakthålla. När brottet befanns vara av den grövre beskaffenhet att det skulle underställas överdomstolens granskning eller ock saken genom besvär drogs under högre rätts prövning, borde däremot kostnaden för de häktades underhåll utgå av allmänna

medel från den dag stadsdomstolen huvudsakligen avgjort målet till dess slutlig dom fallit och verkställdes. Till sist stadgades, till förekommande av de olägenheter som vore förenade med häktade personers forslande, att de häktade likväl borde förbliva i städernas häkten och där förskottsvis tilldelas vanligt fångtraktamente samt tillgodonjuta vad häktade personer i övrigt bestodes.

För tiden efter det dom fallit vid rådhusrätten kunde alltså väl städerna åläggas att tills vidare förvara de häktade, men kosten skulle betalas av kronan. Hur länge de häktade borde kvarstanna i stadshäktet var icke sagt. I sin ämbetsberättelse för 1829 och 1830 lämnar JO (s. 22 f.) den tolkning av stadgandet, att fångarna skulle kvarstanna »under afbidande af Öfver-Domstols beslut i underställnings- eller besvärsmål». Såsom framgår av framställningen här nedan synes man dock i allmänhet ha införpassat de häktade till länshäktet så snart dom fallit vid rådhusrätten. I Stockholm tillämpades å andra sidan ännu på 1940-talet den praxis, att häktade kvarhöllos i stadsfängelset en tid efter det dom fallit i rådhusrätten mot det att kronan betalade deras kost. Av intresse är att notera, att man icke synes ha haft klart för sig att en uttrycklig författningsbestämmelse kunnat åberopas till stöd härför (se SOU 1940: 28 s. 49). Cirkuläret av år 1816 har nämligen, såvitt kunnat utrönas, icke sedermera upphävts eller ändrats.

Som redan påpekats fingo vissa städer förvara sina häktade i där beläget statligt fängelse. Även därutöver förekom i någon utsträckning, att stad icke svarade för sina häktade ens under tiden för rannsakingen vid rådhusrätten. Av förarbetena till 1816 års cirkulär (i riksarkivet) framgår sålunda, att städerna Hedemora och Säter regelmässigt förvarade sina häktade i länshäktet i Falun utom i omedelbart samband med domstolsförhandlingarna. Staden Östersund — som då låg under landsrätt — förvarade sina häktade i landsfängelset på Frösön, där de underhöllos på statens bekostnad. Av förarbetena framgår vidare, att Simrishamn, Hälsingborg och Kungsbacka brukade sända sina häktade till statligt fängelse, när rannsakingen uppsköts för längre tid. Om förhållandena tjuvu år senare lämnas en sammanfattande redogörelse i fångvårdsstyrelsens ämbetsberättelse för år 1835, där det heter att »från de mindre städerna fångarne merendels försändas till Länshäktena — — — för att där förvaras, då rannsakingar, för mellankommande hinders skull, uppskjutas på längre tid». Att förhållandet dock icke varit särskilt vanligt och att skilda principer ansågos gälla för stad och land synes framgå av den reservation, som borgmästaren i Västerås G. F. Ekholm lät foga vid stats-, lag- samt allmänna besvär- och ekonomiutskottens betänkande nr 89 vid 1840/41 års riksdag. Han anförde där: »Nu tillgår vanligen på det sätt, att förbrytare i städerna, som blifva häktade, gemenligen qvarstanna i stadshäktet, intill dess rannsakingen vid Under-rätt är fullbordad, hvarefter de införpassas till Länshäktet; men å landet deremot, blifver den gripne brottslingen, så

vida icke Ting omedelbart inträffar, genast inforslad till Länshäktet.» I samma riktning talar ett yttrande av fångvårdsstyrelsens ledamot P. J. Netzel till styrelsens protokoll den 18 januari 1840 (se Schmidts arkiv XI s. 338 ff.). Han förordar nämligen, att häradsfängelserna ombyggas så att fångarna kunna förvaras där under hela rannsakingstiden »på samma sätt som nu i städerna tillgå».

Frågan om stadsfängelserna kom under debatt vid 1840/41 års riksdag i samband med ständernas behandling av övriga fångvårdsfrågor. Jämte det ständerna, som ovan påvisats, beviljade anslag för läns- och häradsfängelsernas ombyggnad efter cellsystem, uttalade ständerna att jämväl stadsfängelserna borde ombyggas efter samma system. Detta ansågs särskilt angeläget, i synnerhet i de större städerna, eftersom brottsligheten tillväxte hastigare i städerna än på landet. Beträffande kostnaden ansågo ständerna borde »tillämpas samma grundsats, som, i afseende på Häradshäktena, blifvit antagen, nemligen att kostnaden för ombyggnad efter cellsystem bör af allmänna medel bestridas, men underhållet af fängelse-byggnaderne, inventariers anskaffande, samt fångarnes vård och underhåll fortfarande bekostas af menigheterna» (ang. tolkningen av detta uttalande jfr kungl. brev till fångvårdsstyrelsen den 3 april 1860 rörande staden Jönköping: där staden förut förvarat sina häktade i länshäktet men intet betalat därför, borde man enligt fångvårdsstyrelsen nöja sig med det årliga bidrag, som staden utfäste, även om det var lågt; denna uppfattning synes ha godtagits av Kungl. Maj:t). Efter att ha erinrat om att Stockholms stad planlagt uppförande av ett nytt fängelse till en beräknad kostnad av 170 000 riksdaler framhöllo ständerna, hurusom ombyggnaden av städernas fängelser borde kunna börja omedelbart, enär här icke rådde någon tvekan om var fängelset borde ligga. För ändamålet beviljades ett anslag å 300 000 riksdaler, varav högst 170 000 riksdaler finge användas till fängelset i Stockholm. Ständerna uttalade att, sedan Kungl. Maj:t prövat och godkänt kostnadsförslag med tillhörande ritningar, det skulle ankomma på städerna själva att utföra arbetet »på eget ansvar, om summan öfverskrides», att redan befintliga fängelsebyggnader skulle användas eller tagas i beräkning för ombyggnader samt att även i städerna fängelserna, sedan de blivit ombyggda, borde begagnas för rannsakingfångar, till dess de blivit dömda av första instansen. Slutligen hemställde ständerna, »att, med undantag för Stockholm, fängelse för de städer, der Länshäkte finnes, må, till besparing af kostnad, alltid med sådant häkte förenas med förbindelse för städerna, dels att till byggnadens årliga underhåll äfvensom för fångvården, lemna skäligt bidrag, svarande emot förmonen att befrias från det directa utgörandet af detta besvär, dels ock att bekosta uppehälle under rannsakingstiden för fångar, som vid städernes domstolar äro ställda under

tilltal». Erinras må också om att ständerna, som ovan påpekats, tillika uttalade sig för en förening av stads- och häradsfängelser.

Den av samma års riksdag begärda utredningen om häradsfängelsernas ordnande — för vilken närmare redogjorts i föregående kapitel — kom som där påpekats även att beröra stadsfängelserna. Dessa borde alltid förenas med fängelse för omgivande landsbygd. Endast för Stockholm skulle särskilt stadsfängelse finnas. Vidare föreslogs, att staten helt skulle övertaga kostnaden för byggnad och underhåll av fängelser samt för fångunderhåll. Som redan framhållits blev denna plan aldrig förverkligad och ett vid 1847/48 års riksdag av Kungl. Maj:t framlagt förslag, att städer (med visst undantag för Stockholm) och härader skulle befrias från skyldigheten att bygga och underhålla fängelser samt svara för fångunderhåll och bevakning, vann ej riksdagens bifall.

Förmodligen hade 1840/41 års riksdag vid beviljandet av anslag för stadsfängelsernas ombyggnad avsett, att fängelserna skulle förbli under städernas förvaltning. Så blev emellertid fallet endast i begränsad utsträckning. Från anslaget utgingo bidrag dels med 170 000 riksdaler till stadsfängelset i Stockholm (totalkostnaden uppgives ha belöpt på icke fullt 350 000 riksdaler, se SOU 1940: 28 s. 43), dels ock till stadsfängelserna i Skövde och Arboga (det sistnämnda var dock avsett även för transportfångar). I övrigt användes anslaget för uppförande av kronohäkten i Karlshamn, Eskilstuna, Kungsbacka, Norrtälje, Norrköping, Uddevalla och Haparanda (även anslaget för häradshäktenas ombyggnad bidrog till dessa byggnadsarbeten). Dessa kronohäkten voro emellertid avsedda även för vederbörande stads häktade och kommo alltså att tillika fungera som stadsfängelser. Något ytterligare anslag för uppförande av stadsfängelser synes icke ha beviljats.

Vad 1840/41 års riksdag uttalat om att, med undantag för Stockholm, fängelse för de städer, där länshäkte funnes, alltid borde förenas med detta mot bidragsskyldighet för staden, upptogs i ett kungl. brev den 14 augusti 1841. Föreskriften kom att tillämpas icke blott på de egentliga länshäktena utan även på de talrika små kronohäkten, som uppfördes runt om i landet. Detta torde också ha varit i överensstämmelse med riksdagens avsikt, ty som ovan påpekats hade riksdagen uttalat att länsfängelser borde byggas icke blott i residensstäderna utan även på andra lämpliga platser i länen.

Resultatet av den stora fångvårdsreformen under 1800-talet blev alltså för städernas del, att de städer, där statligt cellfängelse inrättades, upphörde att hålla eget häkte och i stället inhyste sina rannsakningsfångar i det statliga fängelset. Stockholm och Landskrona (i sistnämnda stad synas speciella förhållanden ha inverkat; kronohäktet, som nedlades 1919, var i viss mån provisoriskt; se vidare bihang till stadsfullmäktiges protokoll nr 164/1911 och 191/1913) höllo dock egna fängelser. Principen om

stads skyldighet att själv sörja för sina häktade upprätthölls så till vida, att städerna — som riksdagen också hade förutsatt — i regel fingo utgiva årliga bidrag till fängelsets underhåll och till fångvården. Ofta finner man att städerna därjämte — eller någon gång i stället för årliga bidrag — lämnade engångsbidrag till fängelsets uppförande, ej sällan i form av fri tomt. Engångsbidrag ha lämnats av Göteborg, Norrtälje, Jönköping, Västervik, Ystad, Karlshamn, Kungsbacka, Uddevalla, Vänersborg, Karlstad, Hudiksvall, Sundsvall och Luleå samt möjligen även av andra städer. I något fall (Linköping, Växjö samt förmodligen också Malmö, vilken senare stad dock bidragit med tomt till det under innevarande sekel där uppförda fängelset) synas inga som helst bidrag ha utgått. Förklaringen härtill kan vara att städerna redan tidigare ägt rätt att förvara sina häktade i länshäktet (jfr vad ovan anförts härom). Att betydelse tillmättes de äldre rättsförhållandena framgår bl. a. av vad som förekom i samband med beslutet om uppförande av ett cellfängelse i Karlstad. Staden hade som ovan påpekats redan tidigare förvarat sina häktade i länshäktet och bidrog nu med en del av tomten till det nya fängelset. I ett kungl. brev den 18 juni 1842 förordnades, att staden beträffande dess rannsakningsfångars förvarande i länshäktet skulle framgent tillgodonjuta den rätt staden visade sig för det dåvarande lagligen äga. Någon utredning om stadens rätt i nyssnämnda hänseende synes sedermera icke ha gjorts men staden förvarar än i dag sina häktade i länsfängelset utan att härför lämna några årliga bidrag.

I detta sammanhang är vidare att nämna, att staden Karlshamn, som lämnat engångsbidrag till kronohäktet därstädes, fritogs från vidare skyldighet att bygga eller underhålla fängelse (kungl. brev den 17 juli 1850). Städerna Göteborg (kungl. brev den 7 mars 1854), Vänersborg (kungl. brev den 23 februari 1847) och Sundsvall (kungl. brev den 21 maj 1875) förbehöllo sig vid lämnande av engångsbidrag rätt att förvara sina rannsakningsfångar i fängelset.

Förutom de ovan nämnda bidragen hade städerna att ersätta staten fångarnas kost efter självkostnadspris.

I de städer åter, där statligt cellfängelse icke byggdes, förblevo förhållandena tills vidare desamma som tidigare. De häktade förvarades i stadsfängelset; dock torde det på sina håll ha förekommit att de införpassades till länsfängelset, om rannsakingen av någon anledning uppskötts för längre tid.

Under innevarande sekel har inträtt den betydelsefulla förändringen, att nytillkommande städer icke längre tillerkännas rätt till egen jurisdiktion (städer under landsrätt ha undantagsvis förekommit redan tidigare; sålunda lydde Östersund under landsrätt från grundläggningen 1786 till år 1859, varjämte Borgholm, som erhöll stadsprivilegier 1816, och Haparanda,

grundlagd på sin nuvarande plats 1842, aldrig haft rådhusrätt). Härtill kommer att ett flertal äldre städer i judiciellt hänseende införlivats med omgivande domsaga. Någon skyldighet att hålla stadsfängelse anses icke åvila städer under landsrätt; ej heller uttages av dem ersättning för de häktades utspisning i fångvårdsanstalt (staden Borgholm har ansetts icke vara skyldig ersätta kronan rannsakningsfänges kost, se avgörande från 1898 hos Nilsson a. a. Tillägg III s. 62 f.; däremot har staden Boden ansetts pliktig betala kost för personer, som kvarhållits för brott se RÅ 1946 s. 55). Dessa städer ingå i regel i omgivande tingslag. Städernas invånare komma följaktligen lika med övriga tingshusbyggnadsskyldiga att delta i kostnaden för uppförande och underhåll av häradsfängelse. Bildar åter staden eget tingslag, såsom fallet är med Solna och Skövde, bli reglerna om häradsfängelse m. m. att tillämpa på staden för sig. Principen att stad under landsrätt icke är skyldig att hålla stadsfängelse har kommit till tydligt uttryck i ett kungl. brev den 21 februari 1941 i anledning av en framställning av länsstyrelsen i Hallands län om rätt bl. a. för staden Falkenberg att förvara sina häktade i kronohäkte. I brevet framhölls att, enär staden Falkenberg från och med den 1 januari 1938 i judiciellt avseende införlivats med Hallands mellersta domsaga samt Årstads och Faurås tingslag, för vilket tingslag kronohäktet i Halmstad vore kronohäkte och rannsakningsfängelse, staden på grund härav ägde att på de villkor, som gällde för tingslaget, till nämnda kronohäkte överföra personer, som i staden häktats för brott. Kungl. Maj:t fann därför framställningen icke föranleda vidare yttrande. Att möjligheten att införpassa de häktade till statligt fängelse dock icke alltid genast tagits i bruk framgår därav att — enligt vad fångförteckningarna för åren 1945 och 1946 utvisa — stadsfängelserna i Eksjö, Skara och Ronneby då ännu voro i bruk för förvaring av häktade, trots att städerna lågo under landsrätt. Å andra sidan finner man att vissa av de äldre städerna — såsom Laholm, Strömstad, Trosa och Sigtuna — redan före landsrättsförläggningen börjat införpassa sina häktade till statligt fängelse.

I detta sammanhang bör också framhållas, att de årliga bidrag, som utgått från staden Hudiksvall till det statliga fängelset därstädes som ersättning för att staden fick förvara sina häktade i fängelset, numera upphört sedan staden lagts under landsrätt.

Vad angår magistratsstäderna gäller fortfarande, att stad, där statligt cellfängelse finnes, förvarar sina häktade däri, i regel mot ersättning såväl för fängelsets underhåll och för fångvården som för de häktades utspisning. Förstnämnda ersättningsbelopp, som merendels bestämts för länge sedan, framstå i våra dagar som ganska obetydliga. Bidrag utgå från följande städer med nedanstående belopp:

Stad	Årligt belopp i kronor	Enligt k. brev
Uppsala	100	9 dec. 1862
Nyköping	50	2 dec. 1862
Norrköping	2 000	11 mars 1949
Jönköping	75	3 april 1860
Västervik	100	21 maj 1869
Kalmar	100	21 dec. 1860
Visby	130	10 okt. 1859
Karlskrona	75	30 maj 1851
Kristianstad	30	11 juli 1851
Ystad	50	5 juni 1874
Halmstad	100	6 juli 1858
Örebro	200	25 jan. 1859
Västerås	100	29 mars 1859
Falun	50	5 jan. 1860
Gävle	300	5 jan. 1860
Härnösand	50	23 okt. 1861
Östersund	60	10 dec. 1861
Umeå	50	23 okt. 1861
Mariestad	50	2 sept. 1904

Till de angivna ersättningsbeloppen kommer som redan framhållits ersättning för de häktades utspisning efter gällande portionspris.

Städerna Göteborg (kungl. brev den 7 mars 1854), Vänersborg (kungl. brev den 23 febr. 1847), Karlstad (kungl. brev den 18 juni 1842), Luleå (kungl. brev den 21 okt. 1862), Växjö och Malmö (beträffande dessa två städer har något medgivande icke kunnat påvisas) förvara sina häktade i statens fängelse i staden utan ersättning för annat än för fångarnas kost. Flertalet av dessa städer har som ovan framhållits lämnat engångsbidrag till fängelsets uppförande.

Till de städer, som förvara sina häktade i där belägen statlig fångvårdsanstalt, är för närvarande att räkna även Stockholm. Enligt ett den 28 februari 1947 av Kungl. Maj:t godkänt avtal har nämligen kronan åtagit sig bl. a. att i statlig fångvårdsanstalt i Stockholm eller, om sådan anstalt ej finnes i Stockholm, i dess omedelbara närhet förvara och underhålla häktade, som stå under åtal vid rådhusrätten. Staden skall enligt avtalet dels ersätta fångvården för de häktades utspisning efter gällande portionspris, dels ock såsom bidrag till kostnaderna för fängelsebyggnadernas underhåll, för bevakning, sjukvård m. m. erlægga ett belopp, som tills vidare bestämts till 7 kronor 50 öre per intagen (dock ej för sinnesundersökning intagen) och dag, dock sammanlagt lägst 5 000 kronor för år. För tiden efter det dom fallit i rådhusrätten (resp., beträffande lösdrivare, utslag meddelats i poliskammaren) utgå inga avgifter av staden. Överenskommelsen (se prop. nr 278/1946 o. 1/1948 II ht. s. 107 f.) har emellertid sedermera ersatts av ett nytt den 2 november 1955 dagtecknat och den 29 juni 1956 av Kungl. Maj:t godkänt avtal mellan kronan och staden (avtalet finnes fogat som en bilaga vid prop. 79/1956). I detta nya

avtal förbinder sig staden att, så snart förhållandena på penning- och byggnadsmarknaden så tillåta, iordningställa ett rannsakningsfängelse med 100 platser, varav dock 25 skola disponeras av kronan (platserna äro avsedda för häktade från Stockholms län) och där förvara och underhålla sina häktade under tiden till och med dagen för rådhusrättens dom (resp., för lösdrivare, t. o. m. dagen för poliskammarens utslag). Särskilda regler gälla för personer, som skola undergå sinnesundersökning. Med hänsyn till att kronan skall disponera en fjärdedel av utrymmet, kommer kronan ock att deltaga i princip med en fjärdedel i tomt-, byggnads-, inventarie- och driftskostnaden.

Under innevarande sekel ha flera av de på 1800-talet uppförda statliga cellfängelserna nedlagts. Härvid ha de härader, som där ägt förvara sina häktade, fått tillstånd att i stället anlita annan statlig fångvårdsanstalt. I fråga om städernas häktade tillämpades emellertid till en början en annan ordning. Något tillstånd gavs icke åt stad, där nedlagt fängelse var beläget, att överföra sina häktade till annan statlig anstalt utan staden fick förvara sina häktade i eget fängelse. Så blev fallet vid nedläggandet av kronohäkterna i Kungsbacka (k. brev d. 7 dec. 1906), Skellefteå (k. brev d. 7 nov. 1913 och d. 23 maj 1914) och Eskilstuna (k. brev d. 22 jan. 1926 se ock prop. nr 1/1910 II ht. s. 71 ff.). Av dessa städer har numera Kungsbacka lagts under landsrätt, medan Skellefteå och Eskilstuna än i dag förvara sina häktade i egna stadsfängelser. I och med nedläggandet tills vidare av kronohäktet i Varberg från och med den 1 juli 1931 inträdde en ändring i praxis. Ännu då beslut den 28 februari 1930 fattades om att kronohäktet skulle nedläggas, synes man ha förutsatt att staden skulle själv taga hand om sina häktade. I ett särskilt kungl. brev den 19 december 1930 fann emellertid Kungl. Maj:t sedermera på framställning av stadsfullmäktige i staden gott förordna, att stadens rannsakningsfångar tills vidare från och med den 1 juli 1931 finge förvaras å kronohäktet i Halmstad med skyldighet för Varbergs stad att bekosta utgifterna för fångarnas förplägnad och transport. Det vill synas som om beslutet dikterats av den omständigheten att man då räknade med möjligheten att staden skulle läggas under landsrätt.

Under år 1936 fattades beslut om nedläggande av kronohäkterna i Norrtälje, Karlshamn, Ängelholm och Uddevalla (se härom prop. nr 156/1936 samt kungl. brev den 12 juni 1936 till fångvårdsstyrelsen). Samtliga nu nämnda städer hade lämnat bidrag till respektive häkte vid dess uppförande, Karlshamn och Ängelholm under förbehåll att vara fritagna från skyldighet att hålla eget fängelse. Bidrag hade också utgått från vissa härader, därvid i vissa fall liknande förbehåll gjorts. Nedläggandet av kronohäkterna föregicks av förhandlingar med vederbörande städer och tingshusbyggnadsskyldige. Rörande kronohäktet i Norrtälje träffades en överens-

kommelse av i huvudsak följande innehåll: Den överenskommelse angående häktets uppförande m. m., som fastställts genom kungl. brev den 23 februari 1858 skulle från och med den 1 juli 1936 till alla delar upphöra att gälla. Såväl staden som de tingshusbyggnadsskyldige skulle från och med sistnämnda dag svara för dem enligt lag och författning åliggande skyldighet att hålla stads- respektive häradshäkte. Staden förpliktade sig att i avseende å häktade personer, som skulle rannsakas inför Mellersta Roslags domsagas häradsrätt, kostnadsfritt upplåta lokaler för de häktades förvaring i omedelbart samband med rannsakingarna. Mellan rannsakingarna skulle häktade personer från staden och domsagan förvaras i den fångvårdsanstalt, som fångvårdsstyrelsen ägde bestämma. — Nedläggandet av övriga nu avsedda kronohäkten skedde på i huvudsak liknande villkor (se kungl. brev den 12 juni 1936 till fångvårdsstyrelsen). I samtliga fall åtog sig staden att hålla stadsfängelse, samtidigt som det utsades att de häktade mellan rannsakingarna skulle förvaras i statlig fångvårdsanstalt. Häri ligger givetvis en viss motsägelse. Tydligen menade man emellertid, att stadsfängelset här endast skulle fylla funktionen av ett utrymme för tillfällig förvaring.

Sedermera ha även fångvårdsanstalterna i Linköping och Sundsvall nedlagts. I fråga om Linköping föreskrevs i kungl. brev den 28 juni 1946, att häktade personer från staden och de domsagor, som brukat förvara sina häktade i det nedlagda fängelset, skulle, i den mån de icke förvarades i stads- eller häradshäkte, mellan rannsakingarna förvaras i fångvårdsanstalt, som fångvårdsstyrelsen ägde bestämma; och skulle det åligga fångvården att svara för de häktades transport och bevakning. Stadens häktade ha sedan dess förvarats i fångvårdsanstalten i Norrköping. Under innevarande år kommer fängelset i Linköping åter att tagas i bruk, och det synes antagligt att stadens häktade då komma att förvaras där. Även staden Sundsvall — som hade tillhandahållit fri tomt för fängelset därstädes under villkor att utrymme däri bereddes för stadens rannsakningsfångar m. fl. — fick, då fängelset år 1946 de facto nedlades, förvara sina häktade i annat statligt fängelse. I ett kungl. brev den 3 december 1954 förordnades sedermera, att fängelsetomten skulle återlämnas till staden, som också skulle få övertaga fängelsebyggnaden utan ersättning. Tillika föreskrevs, att vad i ett tidigare kungl. brev den 21 maj 1875 föreskrivits om skyldighet för staden att utgiva årliga bidrag till fängelset skulle upphöra att äga tillämpning.

Av de — ovan icke redan berörda — magistratsstäder, där statligt cellfängelse icke finnes, förvarar flertalet eller Enköping, Oskarshamn, Landskrona, Hälsingborg, Alingsås, Borås, Lidköping, Kristinehamn, Köping och Söderhamn alltså sina häktade i eget stadsfängelse. Dock sändes den häktade till statlig fångvårdsanstalt, då beslut fattats om sinnesundersök-

ning, samt i vissa fall även eljest om häktningstiden väntas bli särskilt lång. I Motala förvaras häktade i stadsfängelset endast så länge förundersökningen pågår. Därefter överförs de till fångvårdsanstalten i Norrköping, där staden Motala bekostar deras utspisning. Denna praxis synes icke grunda sig på något Kungl. Maj:ts eller fångvårdsstyrelsens beslut. Staden Lund äger enligt kungl. brev den 15 juni 1935 förvara sina häktade i fängelset i Malmö mot ersättning till fångvården enligt särskilt avtal (tryckt i SOU 1940: 28 s. 46 f.) för de häktades utspisning samt för fängelsets underhåll m. m. Återstående hithörande städer — Södertälje, Trelleborg och Sala — förvara sina häktade i statligt fängelse enligt en under innevarande decennium helt formlöst uppkommen praxis, som icke blivit sanktionerad i något Kungl. Maj:ts eller fångvårdsstyrelsens beslut. Städerna Södertälje och Trelleborg lämna ersättning för de häktades utspisning, medan från Sala rapporteras att sådan ersättning icke utkrävts av staden. I intet fall synes utgå bidrag till fängelsets underhåll.

Här må ock anmärkas, att fångvårdsstyrelsen i en den 31 december 1949 dagtecknad utredning föreslagit, att samtliga städer — med undantag för Stockholm — efter hand skulle få rätt att utan kostnad (ens för utspisningen) förvara sina häktade i statlig fångvårdsanstalt. De hittills utgående bidragen skulle enligt förslaget försvinna. Framställningen har överlämnats till den av finansministern tillkallade utredningen om städernas särskilda skyldigheter och rättigheter i förhållande till staten.

Vad till sist angår den redan ovan i korthet berörda frågan om de häktades underhåll så synes det antagligt, att i äldsta tider målsäganden även enligt stadsrätt hade att underhålla den häktade. Utvecklingen kom emellertid här att gå i den riktningen att staden övertog underhållsskyldigheten. Redan i Bjärköarätten förekommer ett stadgande, vari måhända kan inläsas att staden hade att bidra till den häktades underhåll. I 11 kap. (som handlar om tjuvars behandling) 6 § heter det nämligen (lydelsen från Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar) att »om någon kommer till kåken och sättes i den, skall den som åtalar honom svara för honom med stadens hjälp». Erinras må också om följande stadgande i Visby stadslag (första boken, 16 kap. 6 §): »Vilken som sålunda varder satt i häktet, den givne man om dagen fyra penningar till sin kost, och ej mera. Sätter honom rätten (i häktet) utan käranden, eller käranden utan rätten, vilkendera honom i häktet sätter, den givne honom fyra penningar om dagen.» Bestämmelsen avsåg dock icke direkt häktade utan vad man i våra dagar skulle benämna bötesförvandlingsfångar.

Vid ingången av 1800-talet synes — trots stadgandet i 1 kap. 3 § straffbalken av 1734 års lag om viss underhållsskyldighet för målsäganden — den uppfattningen ha helt stabiliserat sig, att det var staden som skulle underhålla de häktade. Vad man tvekade om var endast, hur länge stadens

skyldighet bestod och när statens inträdde. Genom det ovan återgivna cirkuläret av den 4 december 1816 fastslogs, att städerna borde underhålla personer, som där för brott häktades, så länge de voro under rannsaking vid domstol därstädes och målet utgjorde ämne för den police, städerna själva borde vidmakthålla.

Frågan om städernas underhållsskyldighet mot de häktade drogs upp vid 1834/35 års riksdag genom en motion, vari yrkades att staten skulle ersätta städerna deras utlägg för detta ändamål. Motionen avslogs. Av intresse är att taga del av statsutskottets motivering för sin avslagshemställan. Utskottet (utlåtande nr 236) anförde, att utskottet ansågo för givet, att städernas skyldighet mot de häktade »af ålder tillkommit i bredd med vissa förmoner och rättigheter, hvilka under namn af städernes friheter ännu fortfara». Utskottet påpekade vidare, att städernas domstolar voro permanenta och att följaktligen där anhängiga mål kunde avgöras med den skyndsamhet, att underhållet för häktade intill dess dom fallit i rådhusrätten i allmänhet icke kunde bliva särdeles betungande. Frågan har senare några gånger återkommit dock utan positivt resultat.

Som ovan påpekats stadgades sedermera i 19 § 23. promulgationslagen till 1864 års strafflag, att den som är häktad skall av allmänna medel förses med sund och nödortfittig kost, så ock annan förnödenhet. Efter stadgandets ikraftträdande uppstod tvekan om dess tolkning. Staden Linköping hävdade att skyldigheten att underhålla de häktade övergått på staten. Denna uppfattning godkändes dock icke av Kungl. Maj:t, som — under uttalande att någon ändring i de grundsatser som kommit till uttryck i 1816 års cirkulär icke kunde anses ha skett genom det åberopade stadgandet i strafflagens promulgationslag — bemyndigade länsstyrelsen att vidtaga lagliga åtgärder för uttagande hos staden av ersättning för stadens rannsakningsfångars underhåll i länsfängelset under år 1865 (se kungl. brev den 23 oktober 1866 återgivet hos Nilsson a. a. s. 287 f.). Även staden Ängelholm vägrade att ersätta kronan för fångkosten. Frågan om stadens skyldighet härutinnan blev föremål för domstols prövning. Rådhusrätten i staden ogillade kronans talan. Hovrätten över Skåne och Blekinge fann däremot, att städernas förbindelse att svara för de häktade icke kunde anses vara upphävd genom 19 § 23. i strafflagens promulgationslag och förpliktade därför staden att utgiva ersättning för fångkosten. Staden drog frågan vidare till högsta domstolen, som i dom den 16 juli 1872 enhälligt gillade hovrättens dom (se N. 1872 s. 639).

Någon ändring har därefter icke inträtt på förevarande punkt. Magistratsstäderna anses alltjämt pliktiga att underhålla sina häktade enligt de grundsatser som kommit till uttryck i 1816 års cirkulär (däremot uttages som ovan framhållits icke någon ersättning för de häktades kost av städer under landsrätt). I kungl. brev den 30 april 1925 till justitiekanslersämbetet har dock uttalats, att 1816 års cirkulär icke föranledde därtill, att stad finge

anses skyldig bestrida kostnaderna för underhåll eller forsling av häktad, som på grund av vad därom funnes särskilt stadgat vid domstol i staden ställdes under åtal för utom stadens område begånget brott, som avsåges i gällande föreskrifter om spritsmuggling. Samma grundsats torde få anses gälla även eljest, när rådhusrätt på grund av speciella föreskrifter är forum i mål om brott som förövats utom staden.

Sammanfattning och slutsatser

Den förebragta utredningen får anses giva vid handen, att en skyldighet alltjämt i princip åvilar magistratsstäder och tingslag att hålla lokal för förvaring av häktade. Vad 1840/41 års riksdag uttalat om att staten i viss utsträckning borde taga på sig kostnaden torde — i betraktande av att uttalandet endast hade karaktär av motivering för ett anslag och sedermera i viss mån frångicks av 1847/48 års riksdag — icke numera kunna tillmätas någon betydelse. I vad angår den sålunda existerande skyldighetens omfattning synes emellertid en skillnad böra göras mellan land och stad.

Huruvida häradsfängelserna någonsin varit avsedda för annat än tillfälligt förvar av fångar, är osäkert och må här lämnas därhän. Utredningen har visat, att häradsfängelserna alltsedan ingången av 1800-talet haft en mycket begränsad användning i det att häktade i regel förvarats i statligt fängelse utom i samband med själva domstolsförhandlingarna. De lokala undantag, som denna regel vidkänts, ha med tiden försvunnit. Från de bidrag som i vissa fall utgått från härader till kronohäkten torde i detta sammanhang kunna bortses, helst som de ofta synas ha betingats av speciella förhållanden och numera med ett undantag bortfallit. I våra dagar förekommer det ingenstädes, att häktade förvaras i häradsfängelse annat än någon eller några dagar i samband med rannsakingen eller ock när hans närvaro i orten erfordras för förundersökningen. I sistnämnda fall fyller emellertid häradsfängelset samma funktion som en polisarrest (jfr 24 kap. 22 § andra stycket rättegångsbalken) och som regel torde man föredraga att använda polisarrest för detta ändamål. Som redan inledningsvis framhållits lämnar lagens regel icke något besked om hur långt tingslagens skyldighet att omhändertaga de häktade sträcker sig. Vid sådant förhållande torde rättsläget få anses bestämt av föreliggande mer än sekelgamla praxis. Tingslagen kunna med andra ord icke anses pliktiga att tillhandahålla utrymmen för annat än tillfälligt förvar av de häktade. Någon skyldighet att svara för de häktades kost åvilar icke tingslagen.

Vad åter angår magistratsstäderna har det tydligen i äldre tider betraktats som ett dem förunnat privilegium att få hålla egna fängelser, där häktade borgare kunde förvaras under hela rannsakningstiden. Att mot denna förmån även svarade en skyldighet att hålla fängelse torde ha betraktats som mer eller mindre självklart. Ännu vid början av 1800-talet finner man, att flertalet städer höll egna fängelser, där de häktade kvarhöllos åtminstone till dess dom fallit i rådhusrätten. Fångvårdsreformen under 1800-talet medförde den förändringen, att de städer, där statligt cellfängelse byggdes, fingo förvara sina häktade däri, dock i regel mot skyldighet att utgiva årliga bidrag till fängelsets underhåll och för fångvården, varjämte städerna liksom tidigare skulle svara för de häktades kost. Utredningen har också visat, hurusom åtminstone under de tre första decennierna av detta sekel stadens skyldighet att hålla eget fängelse ansetts åter bliva effektiv, när sådant statligt fängelse nedlades. Flertalet återstående magistratsstäder utan statligt fängelse förvarar än i dag sina häktade i eget fängelse, medan några städer börjat införpassa de häktade till statlig fångvårdsanstalt. I betraktande av rådande urgamla praxis kan man icke anse annat än att städernas skyldighet sträcker sig längre än tingslagens. Städerna få med andra ord anses pliktiga att förvara sina häktade åtminstone till dess dom fallit i rådhusrätten. Denna ståndpunkt står också i god överensstämmelse med innehållet i Kungl. Maj:ts ovan refererade cirkulär den 4 december 1816 angående städernas skyldighet att underhålla sina häktade under samma tid. Vad i cirkuläret vidare sägs om de häktades kvarblivande i stadsfängelset efter det dom fallit i rådhusrätten, synes däremot icke ha tillämpats annorstädes än i Stockholm och får förmodligen numera anses obsolet.

Om sålunda en skyldighet i princip åvilar magistratsstäder och tingslag att hålla häkte, är å andra sidan att observera, att i vissa fall stad eller tingslag får anses ha friköpt sig från skyldigheten i fråga. När så skall anses vara fallet kan vara tveksamt. Den omständigheten, att stad — såsom i vissa fall skett — förknippat sitt utfästade av årliga bidrag till statligt fängelses underhåll m. m. med uttalandet att detta skedde »för befrielse från att i övriga fångvårdskostnader delta» eller liknande villkor, torde ej medföra att staden därigenom får anses ha för all framtid friköpt sig från vidare byggnadsskyldighet. Nu berörda förbehåll anknyta mer eller mindre ordagrant till riksdagens i kungl. brevet den 14 augusti 1841 återgivna uttalande, att i de städer, där länshäkte funnes, stadsfängelset alltid borde förenas med detta med förbindelse för städerna att till byggnadens årliga underhåll och för fångvården lämna skäligt bidrag, *svarande mot förmånen att befrias från det direkta utgörandet av detta besvär*. I vart fall efter det 1847/48 års riksdag avslagit ett förslag om att staten skulle övertaga städernas och häradernas byggnadsskyldighet torde man icke i detta riksdagens uttalande kunna inlägga den innebörd, att stad genom utfästade av årligt bidrag skulle vinna befrielse för all framtid från sin skyldighet att

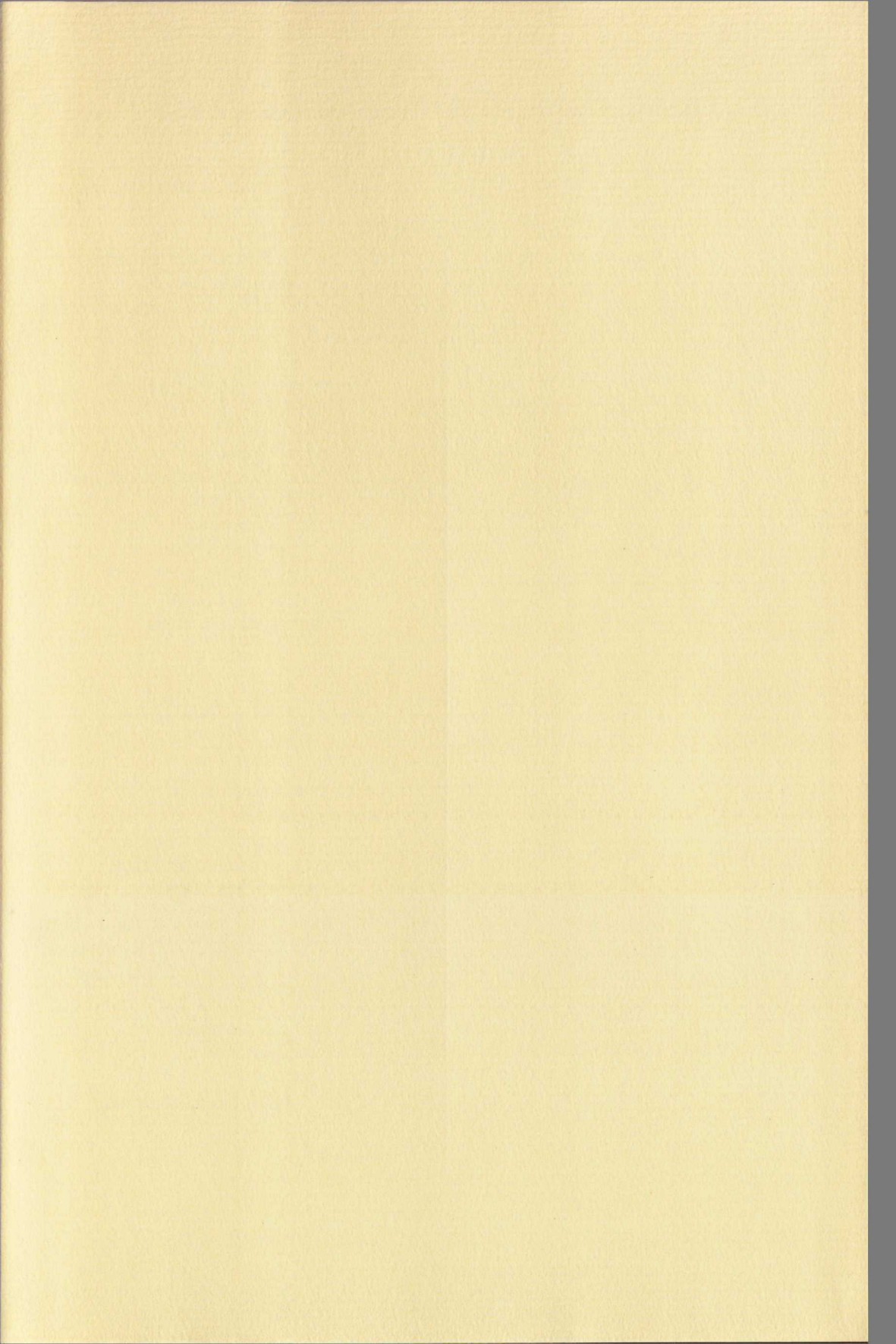
hålla häkte. I annat fall borde det för övrigt icke spela någon roll, om staden uttryckligen gjort förbehåll härom eller icke. Emellertid finner man att staden Eskilstuna, som lämnat årliga bidrag men ej gjort något förbehåll med avseende å sin byggnadsskyldighet, ansetts vara pliktig att när kronohäktet därstädes av organisatoriska skäl nedlades, själv taga hand om sina häktade (se ovan, jfr ock prop. nr 1/1910 II ht. s. 71 ff.).

Den omständigheten, att stad eller tingslag lämnat engångsbidrag till fängelses uppförande, torde ej heller i och för sig fritaga dem från vidare byggnadsskyldighet. Även eljest är vanligt, att t. ex. tomt lämnas för en tillämnad statlig institution, som bedömes vara av gagn för orten, utan att därav följer någon skyldighet för staten att för all framtid bibehålla dylik institution i staden. Nämnas bör här att staden Kungsbacka synes ha lämnat engångsbidrag till kronohäktet därstädes men likväl fick själv omhändertaga sina häktade, när kronohäktet nedlades.

I vissa fall har emellertid engångsbidrag förknippats med uttryckligt förbehåll om att staden eller häradet skulle vara fri från vidare skyldighet att hålla häkte. Av städerna torde det endast vara Ängelholm och Karlshamn som uppställt sådant förbehåll. Sådana förbehåll ha tidigare ansetts böra respekteras (se ovan om Svanesundsfängelset, jfr ock SOU 1931: 16 s. 127 och prop. nr 156/1936 s. 5) och anledning torde icke förekomma att i våra dagar intaga annan inställning. För städerna Ängelholm och Karlshamn ha som ovan påvisats sedermera vidtagits andra arrangemang men det får icke anses uteslutet att de gamla förbehållen likväl kunna ha en funktion att fylla.

Vissa städer — såvitt kunnat utrönas gäller det följande endast för Göteborg, Vänersborg och Sundsvall — ha gjort förbehåll av en i viss mån annan natur. De ha nämligen lämnat engångsbidrag mot rätt att få förvara sina häktade i det avsedda statliga fängelset. Frågan om dessa förbehålls rättsliga valör synes icke tidigare ha debatterats och torde få prövas från fall till fall. Erinras må om att staden Sundsvall numera, sedan kronohäktet där nedlagts, förvarar sina häktade i annan statlig anstalt.

Slutligen bör också erinras om vad som i kungl. brev den 18 juni 1842 uttalats om staden Karlstads rätt att förvara sina fångar i länsfängelset (se ovan s. 23).

Statens offentliga utredningar 1957

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

JO och kommunerna. [2]
Fördringspreskription m. m. [11]
Förenklad byggnadslagstiftning. [21]
Stads- och häradsfångelser. [34]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Statens institut för folkhälsan arbetsuppgifter och organisation. [6]
Kanslister i administrativ tjänst. [23]

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Fullföljdsbegränsning i skattemål. [3]
Den statliga indirekta beskattningen. [13]
Statliga företagsformer IV. Statens vattenfallsverk. [26]

Politi.

Nationalekonomi och socialpolitik.

Allmänna pensionsberedningen. 1. Förbättrad pensionering. [7] 2. Remissyttranden. [16]
1955 års långtidsutredning. 2. Balanserad expansion. Bilagor. [10] 3. Remissyttranden. [22]
Beroende uppdragstagare. [14]
Bostäder för äldre och invalider. [31]
Allmän familjerådgivning. [33]

Hälsa- och sjukvård.

Nordiskt samarbete inom näringsforskningen. [1]

Allmänt näringsväsen.

Oljelagring. [4]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Jordbruks förstärkande med skog. [8]
Markvård och erosionsskydd. [17]
Utredning med förslag till ny veterinärtaxa m. m. [20]
Ströängar. [30]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Stommateriell från jord- och stenindustrin. [12]
Statliga betongbestämmelser. Del 2 a. [25]

Handel och sjöfart.

Mönstring och registrering av sjöfolk. [29]

Kommunikationsväsen.

Trafiksäkerhet. II. [18]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Krigsskada å egendom. [5]

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Församlingslag. [15]
Biskopsvalkommittén. 1. Biskopsval. [19] 2. Arkebiskopsval. [27]
Den akademiska undervisningen. Forskarrekryteringen. [24]
Lärarytbildningen på det husliga området. [20]
Statens skogsskolor. [32]

Försvarsväsen.

Örlogsvarvens organisation m. m. [9]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.